

MİTOLOJİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE TÜRK HALK İNANMALARINDA RUH VE SOĞANLI/ALLAHUEKBER MİLLÎ RUHU*

SPIRIT AND SOGANLI/ALLAHUEKBER NATIONAL SPIRIT OF TURKISH FOLK BELIEFS FROM MYTHOLOGICAL PERIOD TO TODAY

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ “СОГАНЛЫ-АЛЛАХУЕКБЕР” И ДУХ НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЙ ТУРКОВ СО ВРЕМЁН МИФОЛОГИИ ПО СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ

Dr. Yaşar KALAFAT**

*“Şirin canına qıyıp quracakmış Turan'ı
Meleklerden pay gelir şehitlerin Kur'an'ı”
Arif Han Sultanlı****

Öz

Türklerde her dönemde toprak kutsaldır. Kutsal için ölen kutlu bir iş yapmış oluyordu. Allah yolunda ölenlerin, ölümler olduğunu sanmak bir yanılgıdır, onlar şehittirler. Kutsal uğrunda ölmek de ilahi bir muhteva içermektedir. Soganlı/Allahüekber dağı da şehit kanlarıyla yoğrulmuş ve kutsallığı teyit edilmiş bir toprak parçasıdır.

Bu kutsiyete duyulan saygının bir sonucu olarak, ona ait her şey korunmakta ve bunun için savaşlar verilmektedir. İnanç sisteminde bu kutsiyet “Yer-Su” şeklinde yer almaktadır. Kutsal savaşlara topyekün katılmaktadır. İnanç sisteminde buna ruh denir. Geçmişte bu “Ana Maygıl” olarak tanımlıyordu.

Bu makalede; eski inanç sistemindeki bu yapılanmayı örnekledikten sonra Anadolu'nun farklı bölgelerinden örnekler verilmekte, Soganlı Harekâtı'nda bu ruhun sözlü edebiyatta nasıl millileştiği üzerinde durulmaktadır.

Konu; yazıda, mitolojik dönem ile ilişkilendirilmektedir. İmkânlar oranında eski kaynaklara da inmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mitolojik dönem, halk inanmaları, milli ruh, kutsal ruh, Soganlı/Allahüekber Harekâtı

* Bu metin, Akçaabat Belediyesi tarafından 26–28 Nisan 2013 tarihleri arasında Akçaabat'ta düzenlenen Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu'nda bildiri olarak verilmiştir.

** Halk Bilimi araştırmaları Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafat@gmail.com)

*** Arif Han Sultanlı, **Borçalı Destanı**, Baku, 2006 s. 44

Abstract

Soil is sacred in every period for Turkish people. Who died for the holy was doing a sacred work. Considering a person as died is a mistake who died on the way of Allah, they are martyr. Dying for something sacred contains divine factors. The Mountain of Soganlı/Allahuekber is a place as mentioned.

Depending on the respect of this sacred factors, people are making wars and keeping everything. In belief system, this is mentioned “Yer Su (Ground-Water)”. Everyone join sacred wars. In the belief, this system is called spirit. In the past it was named “Ana Maygıl (Main Maygıl)”

In this article; after exemplified by restructuring the old belief system, examples are given from different regions of Anatolia and the in the Soganlı /Allahuekber Operation of this spirit, focuses on how nationalization in oral literature.

Subject, in article, it is associated with the mythological era. According to opportunities are tried in the rate of stroke in older sources.

Keywords: Mythological era, folk beliefs, national spirit, the holy spirit, Soganlı/Allahuekber Operation.

Giriş

Türklerde inancın ilk tespitinin yapılabildiği dönemlerden itibaren üzerinde yaşanan vatan toprağı bu toprağın altı ve üstü ile bütün varlığı ile kutsaldı. Bu kutsiyete duyulan saygının bir sonucu olarak, ona ait her şey korunuyor ve bu korunma için savaş veriliyordu. Bu kutsal savaşa katılmak inancın bir mükâfatı da olan bir vecibesi idi. İnanç sisteminde bu kutsiyet “**Yer-Su**” şeklinde yer almaktaydı. Kutsalın savaşına savaşanlar adeta topyekûn katılıyorlardı. Bu inançta mevcudattan her şeyin bir ruhu vardı. Her ruh da hemcinsi ile savaşıyor bu savaşın zaferini ve yenilgisini yaşıyordu.

Savaşta bu âlemden göçenlerin âlem değiştiren ruhları ölmüyordu. Kutsal vatanın korunması gerektiğinde bir şekilde gerektiği biçimde bedenlenip savaşta yerlerini alabiliyorlardı. İnanç sisteminde bu ruh başka adlandırılmaların yanı sıra daha ziyade **Ana Maygıl** olarak tanımlanmıştı.

İslamî dönemde bu inanç halk sofizminde varlığını kısmî değişikliklerle koruyacak daha ziyade “**Yeşil Sarıklılar**” olarak dinî kahramanlık halk söylencelerinde varlığını sürdürecektir. Soğanlı Harekâtı için bu konuda **Hasan Harakanî** ismi zikredilebilir. Halk inanmalarına bu tema Mahmut Aktaş’ın mısraları ile “Bize yardım etsin erenler pirlere/ Askeri zulme gidecek derler” şeklinde ifadesini bulmuştur.¹

Bu yazımızda; Eski İnanç Sistemindeki bu yapılanmayı örnekledikten sonra Anadolu’nun farklı bölgelerinden birkaç misal verip Soğanlı Harekâtı’nda bu ruhun sözlü edebiyatta nasıl millileştiği üzerinde duracağız.

Konuyu mitolojik dönem ile ilişkilendirebilme adına imkân nispetinde eski kaynaklara inmeye çalışarak ele almak istiyoruz. Dağ kültü yer kültüründen tamamen bağımsız olmamakla beraber her ikisi şüphesiz aynı şey değillerdi.

¹ Ahmet Caferoğlu, **Amasya Anadolu Ağzlarından Toplamalar**; İstanbul, 1943, s. 157–158.

Metin

Hun Türklerinde Tengri Yağız Yir İyelerine, Kök Tengri (Mavi Gök) iyelerine ve Ata Ruhları'na kurban keserlerken Yer-Sub için de kurban kesiyorlardı.²

Bu inanç ve uygulama Hun döneminden sonra da Türklerde devam etmiştir.³

Yir-Sub (yer ve sular, yani yeryüzü) de Tengri tarafından kılındığı/yaratıldığı bir ıduk kabul edilir ve kutsanırdı.⁴

Sistemdeki Tengri, dediğimiz gibi, sadece yeri ve yeryüzünü, yeryüzünde yaşayan canlıları, insanları yaratmakla iktifa etmez. Bu Tanrı, yarattığı yeryüzünde, İduk ÖtükenYış, ıduk yir-sub sahipsiz kalmasın, Türk budunu yok olmasın diye de kağan seçip gönderme, yardım etme vasıflarına sahip bir Tengri'dir. Biz Türklerde dağların inanç sistemi içerisindeki yerine işaret edebilmek için ıduk âlemde onların yerine işaret etmekle konuya girmek istiyoruz.

İye/ige/ıısı/tös gibi muhtelif adlarla Tengri etrafında yer alan veya inanç sistemi içinde görülen bu unsurları semavî dinlerdeki meleklerle benzetmek abartı olmaz.

Türkler, Ögel'e göre, yaratıcı güce, varlığa karşı İslâmiyet öncesinde ve sonrasında pek farklı bir inanca sahip olmamıştır. Semavî dinlerde olduğu gibi, Türkler de kağanlarını, yeryüzünde Tanrı'nın elçisi/resülü/gölgesi şeklinde tasavvur etmekteydiler ve inanmaktaydılar. Tanrı'nın yukarda, gökyüzünde olması inancı, Türkler arasında, başlangıçtan günümüze kadar devam etmiştir.⁵ “Vatan sevgisi imandandır.” inancı eski Türklerde de vardır. İslam'ın men ettiği tek olan Allah'ın dinindeki doğal süreklilik değildir. İslam'ın reddettiği tevhit inancına rağmen, tevhide aykırı olan ataların dininde ısrarlı olmaktadır.

Vatanın kutsallığı anlayış ve inancı hayatın bütün safhalarında yaşam biçiminin bir parçası olmuştur. Özünde Mutlak Olan'ın hükmü vardır. O'nun kutlu kıldığı uğruna şirin can dâhil her şey verilebilir ve mükâfatı da ondan beklenirdi. Muhammedî İslam döneminde bu kutsal mücadele vahdetle özetlenmiştir.

Şehitlik mertebesinin mükâfatında şehide kurtuluş müjdesi verilenlerin arasında anne ve baba gibi yakınlar da vardır. Onların ifadelerine göre şehitler cennetle müjdelenmiştir: “Mən atamın cənnətə/ Gedəcəyi yoluyam/ Anamı unutmadım/ Mən bir Anadoluyam”⁶

Türk inanç yumağında açtıkça, Tengri merkez olmak üzere, çevreyi O'nun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin aldığı görülmektedir.

²İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 90 – 91; W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942, s. 80.

³Kaynaklar açısından S. Dıvıçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul, 1987; E. Esin, **Türk Kozmolojisi**, İstanbul, 1979; B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1981, Cilt 2; J.P. Roux, **Türklerin Tarihi, Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İkibin Yıl**, İstanbul, 1989, s. 110–119; Lev Nukolayeviç Gumilev, “Eski Türk Dini” (Aktaran H. Güngör), **Türk Kültürü**, Sayı 377, Eylül 1994, s. 8 –19 adlı eserler bizi burada bir sıralamadan kurtaracak ölçüde zengindir. Dolayısıyla arzu edenler, bu eserlerden istifade edebilir.

⁴Bu söz, Yunus Emre'ye atfedilir. Ancak, tespit edebildiğimiz şekli biraz farklıdır. Belki anlam bakımından yukarıdaki şekle sokulmuş olabilir. Bk. Faruk K. Timurtaş, **Yunus Emre**, İstanbul, 1972, s. 33.

⁵B. Ögel, **a. g. e.**, s. 115.

⁶Elnur Kelbizade, “Sarıkamış'dan Jaleye Mektub-Sarıkamış Defterinden”, 05 Ocak 2013, Sarıkamış

İli ve halkı her türlü kötülükten koruduğuna inanılan bu iye, “Bodun inli” diye anılır.⁷ Altay Türkleri arasında, günümüzde, bu iye Ana Maygıl adıyla yaşamaktadır ve fonksiyonları **Bodun inli** ile aynıdır.⁸ Koruyuculuğu, Umay iyesinininkinden farklı. Bodun inli veya **Ana Maygıl**, tüm yurdu ve halkı korumak ile görevliydi. Dolayısıyla, onun yaşadığı yer ıduk/mukaddes idi ve daima sahipli, kağanlı bir yer olması icap ediyordu.

Belki de hem bu iyenin fonksiyonları, hem de yir-sub iyelerinin birleşimi bir koruyucu Ana iye telâkki edilmiş ve böylece bir ıduk Ana yurt kavramı doğmuştur.

İncelediğimiz bölgede biz bu iyei yatırlarla ilgili anlatılmalarda ve efsanelerde izleyebiliyoruz. Daha ziyade darda kalan bölge insanına, savaşta ve benzeri felâketlerde sadece bir tür veliler yardımcı olmaktadır. Konuyu Sarıkamış ve Soğanlıda yoğunlaştırmadan evvel Türkiye Türk kültür coğrafyasından örneklemeler yaparak ele almak yararlı olabilir.

Balıkesir'in Pamukan köyündeki **Dede Balıklar**'ının İstiklâl Harbi'ne katılıp bir kısmının yaralı geri döndüğü;⁹ Eski Malatya'da Somuncu Baba Camii önündeki **Balık Göl**'ün kutsal balıklarının Kıbrıs Savaşı günlerinde kaybolup sonradan tekrar görünmeleri; Bergama'daki **Gazi Balıklar**'ın keza Kıbrıs Savaşı'nda Türk askerine yardım etmiş olmaları;¹⁰ Ağrı'da **Üç Şehitlerin** Rus işgalinde tekrar Mehmetçikle birlikte savaşa katılmış oldukları¹¹ gibi inançlar yaşamaktadır.

Kars Kalesi'ndeki türbesinde yatmakta olan bölgenin manevi mimarlarından **Celal Baba**'nın, Kıbrıs Savaşı'nda Mehmetçiğin yanında yer aldığı şeklinde inanç ve anlatılar vardır.¹² Bize göre halkın manevi dünyasının yapı taşlarından bu tür inançların tespiti, şirke kaçmayacak tarzda araştırıp, gerektiğinde yararlanılmak üzere onların yok sayılmaları yoluna gidilmemelidir. Sarıkamış Destanı ile ilgili sadece halk şiiri derlenilmesi ile yetinilmeyip diğer sözlü kültür verileri kültürün bir parçası olarak sahiplenilebilmelidir.

Nitekim Sarıkamış'tan derlenilmiş vatan müdafaasında ölenlere ölü denilemeyeceği gerçek dirilerin onlar olduğunu gösteren bir sözlü kültür verisine göre, Sarıkamış'ta iç güvenlik için sürekli tatbikat halinde olan günümüzdeki birliklerde nöbet tutan erler Sarıkamış savunmasında bulunmuş askerlerin eğitim sözlerini duymaktadırlar.¹³

Ricalülgayp askerleri, şehitlerin, meleklerin yardımları teması, doğal olarak divan edebiyatına da yansımıştır.¹⁴

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu tespitler insanattan kut bulmuş bazı yaratılmışların hayvanatın da donuna girebilecekleri ve gerektiğinde tekrar insan donu ile görevlendirilebildikleri inancının varlığını düşündürmektedir.

Kor Ömer (Ömer Toper) den yapılmış “**Köroğlu'nun Al At, Dor Tay ve Kır At Kolu Hikâyesi**” derlemesine göre; İnanç Sisteminde İnsanattan kahramanlar savaşırken tarafların binitleri olan hayvanattan onlara ait atlar da savaşıyorlardı.¹⁵

⁷A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 6.

⁸A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 274.

⁹C. Kavcar; M. Yardımcı, **Efsanelerimiz**, Malatya, 1988, s. 27-29.

¹⁰A.B. Alptekin, **Fırat Havzası Efsaneleri**, s. 32.

¹¹A.B. Alptekin, **a. g. e.**, s. 36.

¹²Kaynak kişi; Erkan Beder.

¹³Kaynak kişi; Erkan Beder.

¹⁴“Adüdan intikam alan muradınca şu alemde Ricalü'l-Gayb olup her dem anın gevs ü meded-kâr!” Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi- Harid Fedai'nin Arşivinden”

Halk inanmalarında yaratılmışların Vatan, Hakan gibi kutsal değer merkezli birlikte hareket saffi oluşturmaları sadece insanat ile hayvanat arasında değildi. Bu konuyu dile getirirken Âşık Veysel Atatürk'ün ölümü münasebetiyle yazdığı şiirinde; “İnsi cinsi bütün mahlûkat ağladı”¹⁶ diyecektir. Vatan için sadece vatanın insan gibi görünebilenleri değil aynı zamanda cinler türünden görünemeyen varlıkları da ağlamaktadır. Bu tespiti bölge halk şairlerinin şiirleriyle de örnekleyebiliyoruz. Bize göre bu nokta inanç sistemindeki vatan temasının devamlılığını gösterir.

Türk halk tefekküründe vatan söz konusu olunca bitkinin, hayvanın, insanın bittiği yerde toprak, vatan başlar, vatan toprağının başladığı yerde bitki, hayvan ve insan da vardır. Nitekim şair;

“Bir dağ gördüm, başı çenli yas tutub/ Bir dağ gördüm, qemli-qemli yas tutub/ Bir dağ gördüm, gözü nemli yas tutub, Daniş, Sarıkamış”¹⁷ Derken bunu anlatmaktadır.

Ana Maygılı inancı, kanaatimize göre Velî Kültü-Kam bağlantısı ile karıştırılmamalıdır. Aynı sistemin unsurları oluşları itibariyle şüphesiz ortak taraflar vardır. Ancak kült olarak aynılıklarını söylemek kolay değildir.¹⁸

Kutlu mekân, kutlu kişiöğlü bağlantısı ve bu arada kut bulmuş olmanın, kut vericinin hizmetinde olmasında bir devamlılığın olduğu, kutlu insanat, kutlu hayvanat, kutlu nebatat ve kutlu cematat arasında gerektiğinde dayanışmanın olduğunu yaşayan halk inanmalarından takip edebiliyoruz. Bizim yazı konumuz insanoğlundan **Hasani Harakani** veya **Celal Baba** gibi kut bulmuşluğuna inanılan kimselerin Sarıkamış Harekâtında Soğanlı Dağında Mehmetçiğin yanında olduğu ile ilgilidir.

Gayp âleminde, “kendisine Allah'ın ruhundan üflediği kişilerin bulunduğu âleme ruhlar âlemi denilebilir. Tengri'nin etimolojisi; Tin: Ruh, Kırı: Efendi, Rûhül Küds şeklinde yapılmaktadır.¹⁹

İncelediğimiz bölgede yatıra ait her türlü taş, toprak, su, ağaçların “**sahipli**” olarak bilindiğini gördük. Bunların sahibi kutsal mekândaki zattır. Onun da sahibi ona kut veren Mutlak olandır. Buralardan sadece şifa niyetine icazet kapsamında herhangi bir şey alınabilir.

Türkmenistan'da ulu mezarlar “**kale**” olarak tabir ediliyor, “**mübareğin kalesi**” olarak bu mekânlar tanımlanıyor. İncelediğimiz bölgede yatırın yakın çevresi, önü, arkası kutsal mekân kabul edilir. Yoldan bu kalelerin yanından geçen kimse, kendisini toparlar, Fatiha okur. Kafkasya'da bu tür güzergâhlardan geçen atlı kişi atından iner, atını terkisine alır.

¹⁵ “**Köroğlu Çengili köyünün yaylası olan Aladağ'a gider oradan Bolu Beyi'ne at seçerim, der. Sürünün çobanı Köroğlu da 3 tay gösterir.** Bunlar **Kır Tay, Dor Tay** ve **Al Tay**'dir. Bu tayların anaları Çengili Gölü'nden çıkan bir aygırla birleşmiştir. Köyün çobanları da bu birleşmeğe şahit olmuşlar. Bu birleşmeden türeyen Kır Tay ile Dor Tay'ı yakalayıp götürürler Altay'ı ise götürmezler. Bu taylardan Kır Tay'ı Bolu Beyi almış Dor Tay'ı da Köroğlu kendisine almıştır. Al Tay'ı da Kiziroğlu Mustafa Bey gelip almıştır. Yıllar sonra Köroğlu ile Kiziroğlu yenişemeyince atarının kardeş olmaları, binicilerinin yenişmelerini istemedikleri şeklindeki sır aralanmış (Kaynak Kişi; Sait Küçük, 26.08)

¹⁶ A. B. Alptekin; S. Sakaoğlu, **Türk Saz Şiiri Antolojisi** (14-21 Yüzyıl), Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 376-377.

¹⁷ Yaşar Kalafat, “Sarıkamış”, **Serhat Kültür, Tarih Kültür Haber Dergisi**, Ocak-Şubat 2013, s. 8-9.

¹⁸ Velî Kültü için bk. A.Y. Ocak, **Türk Halkı İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, 1984.

¹⁹ S. Güngör, **a. g. e.**

Yatırların birçoğunda bayrak vardır. İslâmiyet'ten sonra yapılan türbelerde bayrak - sancak hâkimiyet âlâmeti olarak, işlenmiş ayetlerle süslenmiştir. İran yöresi Türklerinde, Osmanlı Türklüğünde olduğu gibi bayrakların üzerine tekbir türünden ilâhî mesajlar yazılmaktadır. Kars'ta **Celâl Baba**'nın türbesinde, kible tarafına asılı olan Türk bayrağının üzerinde ok ve yay da takılıdır. Ok ve yayın Türklerde hâkimiyet sembolü olduklarını merhum hocalarım B. Ögel ve A. Taneri incelemişlerdir. Yatırların ağaç, çalı ve parmaklıklarına bağlanan ip ve çaputlar o yatıra sığınmak, onun hâkimiyetini kabul etmek, âdeta onun bayrağı altına, flama ile katılmak anlamındadır. Büyük çoğunluğun inancına göre o da Mutlak olanın hâkimiyetindedir. Bu inancın ilk çıkış yeri Altay bölgesi ve Tengricilik olmalı. Zira bu bölgeden derlediğimiz Gök Tengri inancı uygulamalarında adak ipinin bağlanış özelliklerini tespit etmiş bulunuyoruz.

Ululuğu, erişilmezliği ile dikkati çeken ve Orta Asya coğrafyasında, hayat tarzı üzerinde mühim rol oynayan dağlar, Türklerin büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir.²⁰ Dağ, yüksekliği itibariyle, Türkler tarafından, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir.

Kök Türkler, dünyanın dayacağı diye tasavvur ettikleri ulu dağlara Kadir Kan adını verirlerdi. Bu dağlar, dünyayı ayakta tutan direkler gibi düşünülürdü.²¹ Kimi dağlar ise, boylar tarafından kendilerine hususi bir iye veya ata olarak seçilirdi.

Günümüzde, Altay Dağlarında yaşayan Beltir Türkleri, dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerde **dağ iyesine/ruhuna** ve ata ruhlarına kurban kesmektedirler.²²

Anadolu'nun birçok yerinde kutsallığına inanılan “Baba”lı dağlar vardır.²³ **Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba, Sarıkamış'ta Ağ Baba** Ankara'daki **Hüseyin Gazi, İstanbul'daki Yuşa, İznik'teki Sancaklar Baba**, dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerlerine isimlerini vermişlerdir. Bu özelliği Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde görmek mümkündür. Eski Türklerin ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömmelerinin, Altay dağlarında rastlanılan kurganların çoğunun yüksek dağlarda bulunuş sebebinin bu olduğunu biliyoruz.²⁴

Bir Uygur efsanesine göre, Uygurlar, gökten dağ üzerine inen bir ışıktan soylarının türediğine inanırlar.²⁵

Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan **Demir Dağ**'ın yedi kat olduğuna inanılır. Ayrıca, Altay Türkleri arasında, Altay dağlarına “**kayın babamız**” denmesi de, soylarının ana itibariyle bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığını gösterir. Altay Türkleri, **dağ iyeleri / ruhları** için dağ tepelerinde düzenledikleri törenlerde, Tanrı'ya daha yakın olduklarını düşünür ve burada O'na tapınmayı üstün tutarlardı.²⁶

²⁰ B. Ögel, a. g. e., s. 285; W. Eberhard, a. g. e., s. 67.

²¹ B. Ögel, a. g. e., s. 92-3; A. İnan, **Türk Dini Tarihi**, s. 31-38.

²² B. Ögel, a. g. e., s.290-291.

²³ Z. Başar, **İçtimai Âdetlerimiz - İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz**, Ankara, 1972. Ayrıca, Babalar için bk. M. Fuat Köprülü, “Baba” maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1961.

²⁴ B. Ögel, a. g. e., s. 296.

²⁵ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Cilt II, İstanbul, 1971, s. 286.

²⁶ S. Divitçioğlu, a. g. e., s.106.

Türklerin dinî inançları ile ilgili tüm araştırmalarda, dağın bir ıduk, yani bir mukaddes yer olduğu hususuna temas edilmiştir.²⁷ Radloff, Sibiryâ Türkleri arasında yaptığı seyahat sırasında **dağ iyisi** ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur.²⁸

Türklerin yaşadığı Orta Asya ve Sibiryâ coğrafyasında, dağlara mübarek, mukaddes, ata, büyük ata, büyük kağan anlamlarına gelen adlar verilmesi de, onlara gösterilen saygının sonucudur. Her boyun ve oymağın kendisine ait bir ıduk dağı vardır. Kurbanlarını burada sunar, burada ayin yaparlardı.²⁹ Yörede dağların sahiplenilmesi, oraların belli ailelerce korunması da bu inancın bir devamıdır. Sarıkamış yöresinde, dağın sahiplenilmesiyle ilgili bir pratiğe rastladık. **Ağbaba Dağı**'nı sahiplenen köylüler, senenin muayyen bir günü burayı ziyaret edip topluca aşağı inerlermiş. Otsuz, taş-topraktan ibaret bu dağ, bize, otsuz, ağaçsız, **Iduk Ötüken Dağı**'nı hatırlattı. Anlatıldığına göre, yöre dışında olanlar da, Ağbaba'yı ziyaret günü gelip köylülerle beraber dağa çıkarlarmış. Buna benzer bir inanç da Sivas'ta yaşanmaktadır. Batı Anadolu'da yaşayan Tahtacılar yedi yılda bir **Kazdağı** denen mevkie çıkar ve bu dağı ziyaret ederler.³⁰

Tunceli'de halkın bir kısmı belirli dağlara özel ilgi gösterir, saygılı davranır. Alnını taşlarına koyup huşu içinde eğilir, tozlu taşlarını öperler. Tunceli'nin Kuzey köylüleri de, **Düzgün Dağı**'na karşı kurulan taş yığınlarına bir taş koyarlar. Bu uygulama Owoo, Oboo mitolojik geleneğinin bir tezahürüdür³¹. Nazmiye tarafında insanlar Düzgün'e dua ederler. Keza birisine beddua edilecek ise “**Düzgün Baba** seni çarpsın” derler.³² Bir kısım tasavvuf ehli açıklamalarını yaparlarken “**Hızır Dağı** hürmetine”, “**Tur Dağı** hürmetine” türünden ifadeler de kullanırlar.

Elazığ-Harput'un güneybatısındaki **Dua Dağı**'nda eskiden hacı adayları toplu dua ederlerdi.³³ Ovacık'taki **Haydar Baba** ve **Bel Baba** buldukları tepelere kendi isimlerini vermişlerdir. Böylece dağlara kutsiyet atfedilmesini Türk kültür coğrafyasının her kesiminde görebilmektir.

Bu kutlanmışlık içinde dağın yeri farklıdır. Orada padişahın fermanının da hükmü kalmaz “ferman padişahın dağlar bizimdi” denir. Dağlar arkadır, ağlar dayanaktır.

“Bir yel esti dal budağım döküldü/ Belimi verdiğim dağım yıkıldı/ Şükrü diye diye belim büküldü” derken Ercişli baba Allahuekber'de şehit olan oğlunun onun dağı olduğunu anlatır.³⁴

Halk inanmalarında “derin ötmek” kederli ve “bulutlanmış olmak” da elemi anlatır. Yeşil cennetin rengidir. Sarıkamış felaketini anlatırken halk aşığı Güneş “Gökler bulutlandı kapandı yollar/ Bülbül derin öter Sarıkamış'ta/ Toprağa karıştı çavuş onbaşı/ Otlar yeşil biter Sarıkamış'ta”³⁵ diyecektir.

²⁷W. Radloff, **Sibiryâ'dan** (Çev. A.Temir), Cilt I*, İstanbul, 1954, s. 96.

²⁸A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara,1976, s. 32.

²⁹H. Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, 1968, s. 107.

³⁰Bu taş, A. İnan'ın verdiği malumata göre, büyük Türk Tanrısı tarafından Türklerin cedd-i âlâ'sına (Ulu ata'sına) verilmiştir. Bk. A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 160.

³¹ Yaşar Kalafat, **Mitolojik Bulgular**, Berikan, Ankara 2012, s. 7-23

³²H. Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 44.

³³ İ. Sungurluoğlu, **Harput Yollarında**, İstanbul. 1968, s. 104.

³⁴ İsmet Alpaslan, “Sarıkamış Harbin'nin Halk Şiirine Yansımaları” **Uluslararası Sarıkamış Sempozyumu**, 3-5 Ocak 2013 Sarıkamış.

³⁵Ali Güneş, “Sarıkamış”, Ali Berat Alptekin-Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış** (Haz. B. Sönmez), İstanbul, 2010, s. 85.

Bülbüllerin derin öttükleri ortan baykuşların seslerini yükselttikleri ortamdır. Onu da Yağız Ozan'dan dinleyelim;

“

Doksan bin hanede baykuşlar öttü
Ağıtları çaldı Sarıkamış'ta”³⁶

Böyle ortamlarda Öksüz Ozan'ın ifade ettiği gibi yer ve su da ahenk içerisindedirler;

“Köprüköy'de karargâhlar kuruldu
Murat yaşlı aktı Aras kurudu”³⁷

Cemadatın zorlusu hayvanatı ağılatır nebatatı soldurur. Âşık Sümmanoğlu bu ilişkiyi dile getirirken;

“

Ne yaman dağ imiş Soğanlı dağı
Ağılattı bülbülü soldurdu bağı”³⁸ demektedir.
Bu gerçeği Âşık Kevserî,

“

Ağladı taş inledi yer
Sarıkamış şehitleri”³⁹ şeklinde dile getirecektir.

Bu tufanda Âşık Obalı'nın belirttiği gibi, bulutlar ağlar feza yas tutar, göğüslerden kan değil ter sızar, silahsız vurularak Sarıkamış vatan olur.

“Bu nasıl yürüyüş bu nasıl eza
Bulutlar ağladı yas tuttu feza
Göğüsten kan değil kar sıza sıza
Silahsız vurulduk Sarıkamış'ta”⁴⁰

İnsan ürünü bir düşmana yenik düşmektir yiğit için hicap unsuru olan, ancak takdir Kadir Olan'dan gelince kişiöğluna boyun eğmek düşer. Ozan Nihat bu gerçeği dile getirirken;

“

Beşeri Bir güce yıkılmadım ben
Felek tabiata yendirdi beni
Allahuekber'de dondurdu beni”⁴¹ demektedir.

³⁶Yağız Ozan/Oğul, “Geliyor”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s. 64.

³⁷Öksüz Ozan/Baba, “Geliyor”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania, İstanbul, 2010, s. 64.

³⁸Hüseyin Yazıcı/Âşık Sümmanoğlu, “Soğanlı Dağı” Ali Berat Alptekin-Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, Yayına Hazırlayan; B. Sönmez, Omania, İstanbul, 2010, s. 86.

³⁹Dursun Doğan/AşıkKevserî, “Sarıkamış Şehitleri”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania, İstanbul, 2010, s. 71-72.

⁴⁰Mustafa Bilir/Aşık Obalı, “Sarıkamış'te”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania, İstanbul, 2010, s. 72-73.

⁴¹Nihat Sönmez (Ozan Nihat, “Allahuekber'de Dondurdu Beni”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s.75.

Türk halk tefekküründe dağlar sever, dağlar gazaba gelir, dağlar şahlanır ve dağların hışmına uğranılır. Dağlara kurban verilir. Dağlar haya gelir, dağlar yardım eder.

Bir anonim şiirde;

“Azizem haya dağlar
Daş dağlar, kaya dağlar
Düşman yurdu bastı
Gelmedizhaya dağlar” denilmektedir⁴².

Kurda kuşa yem olan vatan evladı, Soğanlı’ya “Alahu Ekber” diyerek verilmiş kurbanlardır. Halk inanmalarında sular gibi dağlar da kurban alırlar onlar için de kurbanlar verilir. Onlar böylece vatan olurlar. Bu konuda Mevlüt İhsanî;

“.....

Nice yaralıyı kurt kuş yemiştir
Başından geçeni düşün Soğanlı”⁴³ diyecektir.

Dağların sırrı vardır, bu sırrı bilmeyen onların karşısında yenik düşer, **ağ düşman**’ı tanımayan **kara gün**’e duçar olur. Âşık Yıldırım bu konuda;

“Planın projen var ilk bakışta
Dağların hışmını sor Enver Paşa

.....

Dağların sırrını üryan eyledi
Ne yazık duymadı Mir Enver Paşa

.....

Beyaz düşman, düşman sayılmadı hiç
Düşman oldu sana kar Enver Paşa”⁴⁴ demektedir.

Salih Şahin ise kar-kara ve Kars bağlantısını kurarken,

“Askerim kara düştü
Kar yağdı kara düştü
Doksan bin şehit verdik
Kars’ıma kara düştü” demektedir.

Karanın mistik-mitolojik anlamı Türk halk inanmalarında o kadar yer etmiştir ki, Karaorgan yer adı ismini Türk-Rus sınır ölçümünden almıştır. Sınırın geçeceği yerlerin tespitinde ölçü birimi olarak organ da kullanılabilir. Sınır güzergâhından memnun olmayan halk yerleşim yerine Karaorgan demiştir⁴⁵.

Allahuekber’i dillendirirken G.Rızayeva Şıxılı “Sarıkamuş” şiirinde; Dağın dağlanmasını, dağ dağ olmasını anlatırken;

“Men aşiq dağ-dağ oldu,
Dağ gördüm, dağ-dağ oldu,
Allahu-ekber dağı,

⁴² Kaynak Kişi; Prof. Kadir Kadirzade.

⁴³ Aşık Mevlüt İhsanî “Soğanlı”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamuş**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s.103–104.

⁴⁴ Kaynak kişi: Adem Balkaya.

⁴⁵ Mustafa Yıldırım, “Enver Paşa”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamuş**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s.65–66.

⁴⁵ Kaynak kişi: Adem Balkaya.

Dağlandı, dağ-dağ oldu”⁴⁶ diyecektir.

Dağ nasıl dağlanıp dağ dağ olmaz

“.....

Buzdan alevlerin yandığı anda

Can izleri kaldı Sarıkamış’ta

“Aşk şerbetini içti doksan bin gönül

Bu uykuya daldı Sarıkamış’ta

Karın beyaz rengi işledi cana

Kanın rengi soldu Sarıkamış’ta”⁴⁷

Soğanlı Dağı’ndan aşağı indi

Alahuekber’e geldi dayandı

Doksan bir kuzudan geri ne kaldı

Anası var, babası var, yâri var”⁴⁸

Bu gerçek Gülaye Rızayeva Şımxlı’nın şiirlerinde;

“Doxsanmin bacının dostu-qardaşı,

Doxsanmin gelinin könül sirdaşı,

Doxsanmin ananın gözünün yaşı,

Danış, Sarıkamış.”⁴⁹ şeklinde dile gelecektir.

Türk halk tefekküründe ölümler toprağa emanet edilirler, toprak sırlanırlar, toprak sır saklar, toprak haber götürür, toprak kusur örter, toprak sarar sarmalar. Toprak anadır. Bu algılayışı dedem Korkut dile getirirken “Ecel aldı yer gizledi” demektedir. Yiyeceğe, içeceğe secde edilmez, secde pak olduğuna inanılan toplara edilir. Ondan gelinmiştir ona gidilecektir. Toprağın dünya nimetlerinden farklı bir kutsiyeti vardır. Ondan gelinmiştir, ona gidilecektir. Onların bu vatani bıraktıkları kimselerden bir tek beklentileri, yegâne azıkları vardır. Âşık Hayalî’nin belirttiği gibi, Fatıha ile yad edilmek.

“Bayrağı tüfeği asmış sağına

Toprak ana nasıl basmış bağrına

Kurban olmuş bu vatanın uğruna

.....

Ey yolcu geçme sen bir fatıhasız

Ahmeri kardeşin olur rahatsız

Bu toprağın oğlu kayıtsız şartsız

Yiğitler şimdi yatar burada

Ruhu bizi görür üzme yazıktır

Ruhuna Kur’an oku azıktır.”⁵⁰

⁴⁶ Yaşar Kalafat, “Sarıkamış”, **Serhat Kültür**, Mayıs- Haziran 2011, s. 10–11.

⁴⁷ Yusuf Polat/Âşık Polatoğlu, “Sarıkamış’ta”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s. 87.

⁴⁸ Osman Erten/Âşık Osman Feryadi, “Var” Ali Berat Alptekin-Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s. 88.

⁴⁹ Yaşar Kalafat, **a. g. m.**, s. 10-11.

Âşık Veysel'in,

“Benim sadık yârim

Kara topraktır” dediği toprak konusunda Ozan Kelbizade;

“Torpaqdan yaranmışdım,

Torpağa da qarışdım.

O gün əsgər deyildim.

O gün Sarıqamışdım”⁵¹ demektedir.

Bu ceht kutlu olanın yolunda ölmeden evvel şehit adayının hayatını allah yolunda adaması demektir. Nice anlatılarda bir ezan sesi duyabilmek kişi hayatını nezir etmiştir. Bu bir beden ötesi güzelliğe erişebilmiş olmak, dünyeviliği aşabilmiş olmak, arınmışlığı yaşayabilmektir.

Güney ve Kuzey kafkasya’da Osmanlı ordusu ile o bölgeye gitmiş ikişer üçer kişilik mezarlardan ouşan çok sayıda ziyaret kabul edilen kutsal mekan vardır. Buralarda yatanların ölümleri savaşlardan çok sonra da olsa halk bu mezarlara türbe muamelesi yapar. Bu zatlar Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesine rağmen orada kalıp irşat hizmetleri vererek kendilerini tevhit inancına adanmış kimselerdir⁵².

Sarıkamış 93 Muharebelerinin hatıratını halk kültüründe yaşatan **Delikli Taş, Çakır Baba, Üç Katıras ve Akbaba Ziyaretleri** araştırmacı yazarlardan yapıt beklemektedir.⁵³ Muhakkak dikili bir taşı olan şehitlerimiz değıldir şüheda, M.A. Ersoy’un Çanakkale toprağı için dedikleri gibi Soğanlı toprağı sıklıkla Şüheda fışırır. Şu noktayı itiraf etmek gerekir ki destanlarımızı kanlarıyla yazanların aziz hatıralarına halk ve Hak âşıkları bu milletin halkbilimci ve sair güzidelerinden daha şuurulu, daha ciddi ve daha samimi sahip çıkabilmişlerdir. Emperyalizmin her türlü güç üstünlüğü karşısında bu milletin halk ve Hak âşıkları gibi bir kalası, kala koruyanları vardır. Onlara minnet duyuyoruz.

Halk aşığının bu tür milli konular karşısında daha duyarlı, daha gerçekçi daha doğal oluşu onların bilgi kaynaklarının bizzat halk oluşu ile izah edilebilir. Halk aşığının bu üstünlüğü onun duygu yükünü dolaysız almış olmasından kaynaklanmaktadır. Sözlü kültürümüzde bu durumu anlatan “Bildir ölen anasına bu yıl ağıt yakıyor” şeklinde bir söz vardır.

Şairin Sarıkamış için dediği gibi;

“Yazılmamış bele qemli hekayet,

⁵⁰Zeki Altunsay/Aşık Hayali, “Yiğitler Şimdi Yatar Burada”, Ali Berat Alptekin; Abdurrahman Güzel, **Geçmişten Günümüze Aşıkların Dilinde Sarıkamış**, (Hazırlayan: B. Sönmez, Omania İstanbul, 2010, s. 76–77.

⁵¹Elnur Kelbizade, “Sarıkamış’dan Jaleye Mektub-Sarıkamış Defterinden 05 Ocak 2013 Sarıkamış.

⁵¹ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara, 1976, s. 6.

⁵² Bu türden tespitlerin sayısını artırmak zor değıldir. 93 harbenden sonra Sarıkamış merkezde yapılan Ortodoks kilisesi Sarıkamış kurtulduktan imamlık yapacak olan Hacı Abdullah, “Bu kilisenin cami olduğunu görmek bana nasip olsun bir gözüm de kör olsun” der. Bu camiye imam olarak atandığı gün odun kırarken gözüne sıçrayan bir odun kıymığı gözünün kör olmasına yol açar ve hemen şükür namazı kılar. (Kaynak; Tuncer Öğün) Dağıstan’da kalmakta olduğumuz yurttaki bakıcılık yapan bir kadın bizim Müslüman olduğumuzu öğrenince “Allah’a ahtım vardı. Burada tekrar Müslüman görebildiğim günü görmeden canımı alma diye” hamdolsun gözüm açık gitmeyeceğim” demekteydi. www.yasarkalafat.info

⁵³ Nurhan Aydın, **Her Yönüyle Sarıkamış**, Erzurum, 2006, s. 374.

Oxunmamış bele qemli revayet,
Görünmemiş bele deşet, felaket,
Danış, Sarıkamış”.⁵⁴

Sonuç

“Türklerde her dönemde toprak kutsaldır. Kutsal için ölen, kutsalın uğrunda ölen, kutlu bir iş yapmış oluyordu. Allah yolunda öldürülenlerin ölümler olduğunu sanmak nasıl bir yanılğı ise kutsal olanın uğrunda ölmek de ilahi bir muhteva içeriyordu”. Soğanlı bu kutsal toprakların şehit kanyıyla yoğrularak kutsallığı teyit edilmiş bir parçasıdır.

Nurettin Topçu, “Büyük mezarların üstünde büyük vatanlar vardır. Büyük ölümleri olmayan milletler ebedi olamazlar. Üzerinde büyük ruhların sevildiği topraklarda ebedi hayat ağacı yeşeriyor,”⁵⁵ derken bunu anlatıyordu.

Bahtiyar Vahapzade'nin belirttikleri gibi, Şehit mezarlarıyla milletin varlık mührü toprağa vurulur. Şehidi olan toprağın sahibi vardır. Vatan için ölen yoksa vatanın kendisi ölür.⁵⁶ Bu gerçek Mithat Cemal Kuntay'ın duygularında “Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır” şeklinde ifadesini bulacaktır.

Türklerde yukarıda da belirtildiği gibi toprağın iyisi, sahibi vardır. İyesi olan toprak kutsaldır. Vatan kutsal olan topraktır. Bunun içindir ki, kabristanlar “sahipli” olarak bilinir ve oralardan bir şey alınmaz. Toprağın kutsallığını onun uğrunda ölünebilmesi belirler. Toprak için sadece toprağın üstündeki ve altındaki savaşmaz, toprağın bizzat ruhu savaşır. Toprağın üzerindeki savaşları esnasında toprağın altındakiler de yer alırlar. Bunlar aynı toprak için evvelce ölecek, yeni savaşlardaki mevzilerini almışlardır. Böylece toprak iyisi onun safhında onun için savaşan yerin altındaki ve üstündekilerle aynı safta aynı cephede savaşılır.

Halk tasavvufunda manevi itibar sahipleri insanattan, hayvanattan, nebatattan ve cemadattan yaratılmışlar hal lisanî ile konuşabilir anlaşılabilirler. İnsanattan yaratılmışlarda olduğu gibi nebatattan yaratılmışlar da yaratana zikreder, manevi merteye kazanırlar. Namaz suyunun zikrullah ile ısıtılması da cemadattan bir yaratılmış olan suyun ısınması içerik bakımından aynıdır.⁵⁷

Bu lisan, “Göklerden gelen bir ses sana ne diyor dinle” lisanıdır. Bu lisan “Gökten ecdat inerek öpse o pak alnını değer” denilmektedir.

⁵⁴ Yaşar Kalafat, “Sarıkamış”, **Serhat Kültür**, Mayıs- Haziran 2011 s. 10–11.

⁵⁵ Nurettin Topçu, **Mevlana ve Tasavvuf**, İstanbul, 1974, s. 9.

⁵⁶ Bahtiyar Vahapzade, **Şehit Mezarları** (Haz. Y. Akpınar), İstanbul, 1979

⁵⁷ Padişahın et kızartmak için kazdırdığı çukurda et yenilmeye hazır hale gelince Hudai Hz. etin zehirli olduğunu açıklar ve yenilmesini engeller. Bu et bir köpeğe verilir ve köpeğin öldüğü görülür. Kazılan çukur incelenince orada bir zehirli yılanın parçaları görülür.

Hudai Hz. lerinin zehirli topraktaki zehiri görebilmesi Hudai Hz. kalp gözleri ile cemadattan bir yaratılmış olan toprakla ve hayvanattan bir yaratılmış olan yılan ile hal dili vasıtasıyla temas kurup sade insanın göremeyeceği şeyi keşfetmeleri ile izah edilebilmektedir. Vatan müdafaasında toprağı ile taşı ile akarsuyuyla, biniti ile aynı ruhu taşıyan yaratılmışlar hal dili anlaşıyorlardı. Yaşar Kalafat, “Üsküdar Yatırları ve ‘Şuheda İnanıcı’ ndaki Devamlılık-Diyanet işleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre” www.yasarkalafat.info